

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора філософських наук, професора Осипова Анатолія Олександровича на дисертаційну роботу Титар Олени Володимирівни на тему: «Українські національно-культурні ідентичності Слобожанщини у контексті глобалізації: філософсько-антропологічний вимір», представленої на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури

Питання національно-культурної ідентичності є одним з ключових у сучасному міжнародному просторі, яке гостро поставлене на порядок денний. Його практичний аспект стосується міжнародної безпеки, політичної стабільності, економічного розвитку та діалогу культур як на глобальному, так і на локальному рівнях. Тема, обрана дисертанткою для дослідження, є актуальною як у загальнолюдському, так і в українському національному контексті. В умовах глобалізації зростає необхідність осягнення природи національної ідентичності для гармонійного її входження у державне утворення, в якому співіснують етнічно і культурно споріднені спільноти. Для висвітлення запропонованої теми Олена Володимирівна обирає велике коло аспектів аналізу, логічно вибудовуючи викладення матеріалу: визначивши множинність застосування поняття «ідентичність» стосовно культурних механізмів, далі, через філософсько-антропологічний аналіз – устанавлення української і національної слобожанської ідентичності, – до виявлення типології культурних ідентичностей. На основі дослідженого матеріалу дисертантка визначає сучасний стан слобожанських культурних ідентичностей та перспективи його розвитку у глобалізованому світі.

Зазначаючи, що «ідентичність є однією з найважливіших сутнісних ознак людського існування, і, водночас, вона дозволяє розкритись автентичності національної культури.... Національна ідентичність пов'язана з

формуванням національної культури у політичному державному утворенні, високим ступенем розвитку культурних ідентичностей... Національна ідентичність, тією чи іншою мірою, пов'язана також і з дискурсом влади» (с.7-8 дис.), дисертантка визначає актуальний ракурс дослідження особливостей формування й функціонування регіональної ідентичності для молодшої держави України, яка своїми регіональними культурами входить до складу світового мультикультурного простору у ситуації світоглядного плюралізму.

На матеріалі аналізу сучасних модернізованих суспільств дисертантка виявляє феномен розриву традиції і повсякденності, культурного досвіду та інформації, що спричиняє до руйнування ідентичності. Авторка наголошує на важливості зв'язку культурного досвіду й ідентичності, підкреслюючи, що масова і мас-медійна культура повинні спиратися на цей досвід, а не пропонувати готові зразки, котрі не враховують суб'єктивності, що вже склалися (с.28).

Для розширення й уточнення поняття ідентичності Олена Володимирівна аналізує нарративні і репрезентативні форми ідентичності (с.31) у їх часовому вимірі як повтори певної традиції. При цьому наголошується, що репрезентаціями барокової культури Слобожанщини стають архітектура й богослов'я. Авторка підкреслює важливість «перформативного повороту» та «сценаріїв ритуалізації» як механізмів функціонування культури, теорії ритуалів як дій, в яких реалізуються значення культури.

Виявляючи типологію форм культури, дисертантка серед них визначає два типи культури – номадичний та доме стичний як базові, відносно яких будується систематика культур; у подальшому розвитку суспільства піддаються трансформаціям під впливом етнічних, політичних факторів, що, врешті-решт, призводить до постмодерністської децентралізації і фрагментизації ідентичностей. Українська ситуація, на думку авторки,

відповідає постмодерністському намагання подолати значення тотальної історії та етнології, доланню опозиції центр – периферія.

Плідним і актуальним для українського суспільства, на наш погляд, є розгляд співвідношення етнічного та етичного аспектів у їх протистоянні державі і політиці у контексті функціонування громадянського суспільства (с.43-44 дис.). Положення дисертації про те, що «міфологічне мислення і міф залишаються чи не єдиним способом зберегти етнічне, подолати диференціацію» (с. 49 дис.) може слугувати методологічним підґрунтям для подальшої розробки концепції ідентичності.

Важливим для виявлення національно-етнічної ідентичності Слобожанщини та подальшої її культивуваці, на наш погляд, є аналіз концепції «християнського народу» Г.С. Сковороди, яка є прикладом синтезу християнських духовних цінностей і свідомості повсякдення у формі символізму. Аналіз символотворчості Г.С. Сковороди, проведений дисертанткою, є плідним як з теоретичної точки зору, так має і практичне значення у формуванні етно-культурної ідентичності сучасної Слобожанщини (с.71-76 дис.).

У контексті просвітницької та барокової парадигм розглянуто потенціал розвитку культурних ідентичностей – «радянськості», «українськості» та «європейськості» (с.124-128), що є актуальним для ситуації українського сьогодення. Авторка наводить паралелі між пострадянською перехідною добою в Україні та добою бароко, коли утверджуються національні культури, мови і національні ідентичності. Дисертантка наголошує на особливостях культурних ідентичностей Слобожанщини, яка стає спадкоємцем європейських наративів, але залишається постійно частково виключеною з загальноєвропейського процесу. «Європейськість» полягає в тому, що Східна Європа була постійним порубіжжям, пограниччям, місцем біля Європи, Вона стає дослідницьким полем для випробування різноманітних європейських наративів, але

залишається постійно частково виключеною з загальноєвропейського процесу.

Актуальним є дослідження сучасної світоглядної ситуації у Слобожанщині, що має як теоретичне, так і практичне значення для розробки подальшої внутрішньополітичної та державної стратегії. Проаналізувавши три моделі українських слобожанських ідентичностей – пострадянську (консервативну, інерційну) модель ідентичностей, українську синтезовану модель та українську, про європейську модель, Олена Володимирівна підкреслює, що ці моделі ідентичності вписуються в дві основні парадигмальні одиниці – Просвітництво та бароко (с.128-129). Дисертантка констатує, що складність дослідження національно-культурної ідентичності на Слобожанщині полягає в тому, що модерне уявлення досить часто асоціюється саме з проросійськими ідентичностями. А європейські ідентичності часто виглядають як надлишкові. Авторка виявляє дві тенденції в слобідських ідентичностях – псевдоуніверсалізм (коли важко бути громадянином Європи, то можна вважати себе громадянином світу) та мінімізуючий партикуляризм – закритість у слобідській (українській чи пострадянській) культурі (с.132-138).

Для дослідження порубіжжя культур дисертантка широко використовує матеріал різноманітних дисциплін та антропологічних штудій: культурної географії, гуманітарної географії, культурології, психоаналітичної антропології, культурної екології, семіотики культури, культурного семіозису, вдало поєднуючи їх здобутки у вирішенні проблем дисертаційного дослідження.

Безперечним досягненням дисертантки є розділ **2** дисертації, де запропоновано широку палітру культурно-освітніх та філософських ідей, що сприяли формуванню сучасної слобожанської ідентичності. Евристично плідною для дисертаційної роботи є спроба Олени Володимирівни Титар у підрозділі **2.4.1.** виявити практики розрізнення ідентичності на матеріалі особливостей освіти, зокрема, філософської освіти

на Слобожанщині, що може слугувати подальшій більш детальній розробці проблеми особливостей менталітету даного району України на тлі сучасних політичних і культурно-економічних перетворень у нашій країні.

Заслуговує усіякої підтримки спроба дисертантки при викладі сутності модерної та постмодерної ідентичності (с.239-262) включити у коло філософсько-антропологічного дискурсу аналіз ролі книги та друкарства, інструменталізму та конструктивізму, герменевтики повсякденних практик як факторів конституювання культурної ідентичності. Органічно поєднуючи ідеї Потебні про «внутрішню форму слова» як засобу аперцепції і дії у фрейдизмі, усвідомлення тілесності з уявленням про Іншого і Чужого Олена Володимирівна формулює цілісний дискурс ідентичності, який на синтетичних засадах акумулює різні аспекти життєдіяльності людини – усвідомлення ідентичності як на особистісному, так і на соціально-культурному рівнях. У цьому контексті вивчення герменевтики практик повсякденності дозволяє дисертантці вийти на загальнолюдський рівень виявлення відмінностей культур Заходу та Сходу й визначити проміжне положення України у діалозі Заходу і Сходу. Подібний підхід наразі є дуже актуальним з огляду на ті події, які відбуваються в Україні в її соціально-політичному житті, – важливі для самоідентифікації й самовизначення України взагалі і Слобожанщини – зокрема.

Безумовно, при всіх позитивних рисах та перевагах дисертація О.В. Титар викликає й зауваження, а певні її положення стимулюють до полеміки та дискусійного обговорення.

Зауваження

1. Слід було б навести більш чітке визначення розуміння філософсько-антропологічного підходу до феномену ідентичності, окресливши коло аспектів природи людини, які будуть братися до уваги при розгляді положень дисертації. З цієї точки зору важливо розгорнуто характеризувати

антропологічний аспект дослідження питань дисертації на відміну від культурологічного чи гносеологічного, хоча Олена Володимирівна чутлива в аналізі їх взаємозв'язку. Наприклад, **1.3.** – антропологічний вимір ідентичності в етнічному і етичному виборі слід було б виписати більш детально. У підрозділі **1.4.** також слід чіткіше розмежовувати антропологічні і гносеологічні проблеми пізнання культурної ідентифікації, вказавши при цьому на їх співвідношення. Це ж стосується і **розділу 2.**, де проводиться антропологічний аналіз культурних і національних слобожанських ідентичностей.

2. Кантівське розуміння проблеми ідентичності суб'єкта викладане недостатньо ясно і переконливо, – лише на матеріалі його теоретико-пізнавальних розмірковувань (с.21-26).

3. При досить детальному аналізі кольорового символізму у культурах Стародавнього світу авторка не завжди пов'язує його з темою Слобожанщини (с.51-71). Хоча вказані паралелі є певною знахідкою дослідження.

4. На наш погляд, при усій багатоманітності етнографічного і культурного статистичного матеріалу, використаного для узагальнень. опитування лише однієї категорії населення (студенти), чи то журналістського опитування (**додаток Б**), – недостатньо для валідних висновків.

5. У підрозділі **3.1.** при характеристиці барокового світу, векторами його, за твердженням дисертантки, є «занурення у глибину і поривання до небес» (с.205 дисертації). Аналіз у дисертації даного положення починається з ідей Лейбніца (с.205-207). Хоча, розглядаючи ретроспективно, витоки даної точки зору, слід говорити про концепцію існування паралельного небесного і земного світів у добу Середньовіччя. А ще раніше ідея про взаємопроникність земного і небесного світів була сформульована у «Смарагдовій скрижалі» Гермеса Трисмегіста на тлі культури Стародавнього Єгипту.

6. У тексті дисертації кількісно переважає аналіз теоретичних здобутків по зазначеній проблематиці і це дуже важливо. Однак, на наш погляд, слід було більше приділити уваги *конкретному матеріалу по Слобожанщині*, використовуючи, зокрема, фольклорно-етнографічні дані. Це б значно збагатило емпіричну базу дослідження і відповідало темі дисертації, а саме – вивченню національно-культурної ідентичності Слобожанщини.

7. Недоцільним є у самому тексті дисертації здійснювати простий перелік робіт авторів, присвячених питанню, що розглядається, без їх ґрунтовного аналізу (с. 74-75; с. 142 дис.). Це стиль, який притаманний, скоріше, автореферату.

8. Історико-культурна довідка про громадську діяльність В. Каразіна хоча за своїм змістом й інформативна (с.210-216), однак, мало чого додає до теми розуміння просвітницько-романтичної моделі ідентичності, зазначеної у підрозділі **3.2.** дисертації. Те ж саме можна зазначити і щодо аналізу діяльності Йогана Шада (с.175-176), а також історичних даних щодо бібліотек Харкова (с.244).

9. Підрозділ **2.4.8.** значно виграв би у гуманітарному аспекті, коли б до аналізу творчості кола філософів-харків'ян були залучені роботи з питань духовності І.В. Степаненко (наприклад, «Метаморфози духовності у ландшафтах буття») та Л.М. Газнюк (наприклад, «Філософські етюди екзистенціально-соматичного буття»), присвячені феномену тілесності.

10. Матеріал дисертації у деяких випадках недостатньо структурований, трапляються повтори. Так,
– у підрозділі **3.6.** «Постмодерна (сучасна) модель слобожанських ідентичностей: співіснуючі ідентичності» більша частина матеріалу (с.251-258) присвячена загальним положенням і лише дві сторінки (с. 260-261), як висновок, висвітлюють слобожанську специфіку. Тому доцільніше було б або по-іншому сформулювати назву підрозділу, або ж привести його зміст до вказаної назви;

– аналіз ідей Й. Шада проводиться у різних частинах тексту (с. 174-178; с. 223-226), від чого страждає цілісність уявлень про його творчість. Доцільніше було б викласти матеріал у єдиному змістовному блоці;

– дещо розпорошеним, на наш погляд, має вигляд концепцій романтичної та модерної культурної ідентичності Слобожанщини, Спочатку вони розглядаються на сторінках 209-237, а потім дисертантка повертається до цього питання на с. 330-335 дисертації;

– **розділ 4.** містить дублювання попередніх підрозділів, зокрема, **1.1.1.**; **1.4.1.**

11. У тексті дисертації трапляються русизми, наприклад, с.23-24 – «полагається», «намічується», «первостворюваність»; с.27 «присутній» замість притаманний, «характерно» замість властиво (с.29); «придбають» замість набувають (с.32); «не заслужено» (с.120); «по-жіночі» замість по-жіночому (с.211), «оспорювати» (с.278) тощо.

12. На с. 191 має місце помилка у назві підрозділу **2.4.8.** «Розиток філософії у другій половині ХХ – початку ХХІ століть».

Заклучення

Однак, у цілому, на мій погляд, дисертація **Титар Олени Володимирівни** «Українські національно-культурні ідентичності Слобожанщини у контексті глобалізації: філософсько-антропологічний вимір», представлена на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури, є самостійно виконаним кваліфікаційним дослідженням, присвяченим актуальній науковій та соціально важливій темі; робота містить у собі очевидні наукові новації і здобутки. Дисертація Титар Олени Володимирівни становить собою науково-дослідницьку роботу, що містить нові науково обґрунтовані результати в галузі філософської антропології та філософії культури, представлені у вигляді дослідження національно-культурної ідентичності Слобожанщини в умовах глобалізаційного процесу.

Виявлено і проаналізовано чотири історико-культурні моделі розвитку

слобожанських ідентичностей. Дисертація виконана на високому теоретичному та методологічному рівнях, її зміст адекватно переданий в авторефераті та публікаціях автора.

Тема дисертації актуальна, робота містить наукову новизну, має теоретичне та практичне значення для сучасної вітчизняної філософії та відповідає вимогам, що містяться у «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р. Автор представленої дисертації Титар Олена Володимирівна заслуговує на присудження вченого ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури.

Офіційний опонент, доктор філософських наук,
професор, професор кафедри
філософії Чорноморського державного
університету імені Петра Могили

А.О. Осипов

Підпис Осипова А. О. підтверджую.
Начальник відділу кадрів

Саєнко О. А.